

RAZGOVOR S VJERANOM KATUNARIĆEM

Prirredila **DORA LEVAČIĆ**

U okviru temata donosimo razgovor s prof. dr. sc. Vjeranom Katunarićem, dugogodišnjim profesorom na Odsjeku za sociologiju Filozofskog fakulteta u Zagrebu, a odnedavno i na zadarskom Sveučilištu. Profesor Katunarić jedan je od vodećih stručnjaka na području sociologije etničkih odnosa i teorija nacionalizma, gdje je objavio niz važnih radova. Među znanstvenim interesima profesora Katunarića su i sociologija kulture i kulturne politike te feministička teorija, unutar koje je smatran jednim od prvih značajnih autora na ovim prostorima. Autor je desetak knjiga, među kojima: 'Ženski eros i civilizacija smrti' (1984., reizdano 2009.), 'Teorija društva u frankfurtskoj školi' (1990.), 'Sporna zajednica: Novije teorije o naciji i nacionalizmu' (2003.), 'Lica kulture' (2007.), od kojih su neke na popisima ispitne literature, ali su i zadobile neslužbeni status obavezne lektire za studente sociologije.

Profesor Katunarić nas je inspirirao za bavljenje ovim temama svojim predavanjima na kolegijima 'Sociologija etničkih odnosa' i 'Historijska sociologija' te smo mu vrlo zahvalni na pomoći pri odabiru tekstova za temat.

DISKREPANCIJA *Možete li nam nešto reći o trenutnom stanju u promišljanju nacionalizma – koja je trenutno prevladavajuća paradigma (ako postoji) te koji su najznačajniji autori/ce? Koja disciplina trenutno ima monopol u razumijevanju fenomena nacionalizma?*

PROF. KATUNARIĆ Literatura o nacionalizmu, prvenstveno empirijska, eksplozivno raste. Nedavno sam sudjelovao na godišnjem kongresu Svjetskog udruženja za izučavanje nacionalnosti, vjerojatno najveće takve konferencije u svijetu. Svake godine broj (prihvaćenih) referata veći je za oko 10 %, a samo dio toga se objavljuje u standardnim publikacijama.

Prevladavajuća je paradigma konstrukcionizam, ali sve se više diferencira u raznim varijantama: tvrdim, više naklonjenim poimanju o nacionalnom identitetu kao nečemu fluidnom i ovisnom o političkom kontekstu; i mekšim, koje smatraju da nije lako konstruirati identitete pa su skloniji mekšim varijantama primordijalizma, premda ne baš esencijalizmu. U empirijskim studijama poimanja se često relativiziraju. Jedan primjer toga može se naći u skorašnjoj studiji o povezanosti između nacionalne identifikacije i turbo-folka i rocka, odnosno hip-hopa, s transnacionalnom identifikacijom. Različiti dijelovi nacionalne populacije imaju različite obrasce identiteta, ali ima i paradoksalnih, bolje rečeno, ambivalentnih pojava. Tako je npr. Seka Ceca Ražnatović, vodeća srpska turbo-folk pjevačica, baš u 1990-ima bila izvanredno popularna i u Hrvatskoj,

iako se njezine pjesme nisu, zbog razumljivih razloga, vrtjele na radiju i televiziji, nego u kavanama i disko-klubovima.

U izučavanju nacionalizma i srodnih pojava jedan je od vodećih autora svakako Rogers Brubaker. On je najinteligentnije koristio oruđa strategijskoga konstrukcionizma i blažega primordijalizma ili, kako se sam jednom izrazio, prednosti metodološkoga kolektivizma i individualizma.

Nijedna disciplina nema monopol u izučavanju nacionalizma. Ne samo da je nacionalizam multidisciplinarni predmet – njime se pored sociologa bave antropolozi, etnolozi, psiholozi, povjesničari, politolozi, lingvisti, itd. – nego presudno ovisi o teorijskim polazištima koja su, istodobno ili uzastopno, razvijana u više različitih disciplina. Pa ipak, čini mi se da se sociolozi najbolje snalaze u višedimenzionalnim analizama nacionalizma. Možda stoga što lakše posežu za širim teorijskim objašnjenjima, žele stvari objasniti na način ili u opsegu za kojega nema pokrića u empirijskim rezultatima. No, i to se razlikuje ili mijenja od sveučilišta do sveučilišta... Negdje sociolozi više nalikuju psiholozima, pa i prirodnjacima, pa najveći dio znanstvenog teksta otpada na prikaz kvantitativne analize, a drugdje mnogo više pažnje posvećuju teorijskim polazištima i diskusiji o raznim implikacijama tih polazišta, pri čemu više ostaju unutar sociologije nego drugih disciplina. Ritzer je sociologiju nazvao ‘multiparadigmatском znanosti’, pa sociolozi tako i nacionalizam smatraju multidimenzionalnim fenomenom koji se daje objasniti sociološkim paradigmama, tj. kao objektivnu i subjektivnu, odnosno intersubjektivnu zbilju.

DISKREPANCIJA *Koji je status teme nacionalizma unutar hrvatske teorijske produkcije i možete li nam ukratko opisati početke bavljenja tom temom na ovim prostorima? Koji su eventualni problemi unutar pristupa temi nacionalizma na koje ste nailazili?*

PROF. KATUNARIĆ O tome se počelo više pisati krajem 1980-ih kada su se stvari u bivšoj Jugoslaviji ‘zakuhavale’. Uslijedilo je razdoblje apsorpcije teorijskih pristupa nacionalizmu i općenito literature o nacionalizmu sa Zapada. Nakon toga uslijedila je nova istraživačka produkcija, svakako kvalitetnija od one iz 1980-ih. Raširio se i tematski raspon. Imamo časopis i Institut (za migracije i narodnosti) koji se bave etničnošću, manjinama, a posebno migracijama iz kojih se formiraju nove manjine. Mirovnjaci dosta rade studije slučajeva na temelju prakse svojih (nevladinih) organizacija.

Nacija je kao teorijska tema sve više prisutna u hrvatskoj sociološkoj produkciji, ali valja upozoriti da je kao pojam izvedena iz drugih pojmova

(npr. zajednica, društvo, svjetski sustav...), a ne obrnuto, što je inače karakteristično za nacionalističko shvaćanje društva po kojemu je pojedini ‘narod’ ishodišni pojam za razumijevanje svijeta, pa je u takvom shvaćanju najčešće presudna ideja urote. Dakle, baš se ne vodi računa o multiparadigmatnoj uzročnosti značajnih događaja, uključujući ratove, globalizaciju ili regionalnu integraciju. Sve se radije svodi na jedno, u središtu kojega je u našem slučaju Hrvatska sa svih strana okružena neprijateljima, od Srbije i Slovenije do EU-a u cjelini. Tako da više ni Njemačka nije što je bila...

DISKREPANCIJA *Je li, prema Vašem mišljenju, pristup etnosimbolizma uistinu ‘treći put’ između teorija primordijalizma i konstruktivističkih teorija ili je u pitanju samo ‘zamaskirani’ primordijalizam?*

PROF. KATUNARIĆ U pitanju je zanimljiv pokušaj, prvenstveno u interpretaciji Anthonyja Smitha, da se poveže (moderni) nacionalizam s tradicionalnim etnizmom. Mislim da je analiza mitova uspješnija od drugih poglavlja etnosimbolizma. Manje je uspješan ili posve neuspješan, na primjer, pokušaj da se mitski sadržaji svijesti rekonstruiraju prema pojedinim društvenim klasama unutar etnija i općenito da se ideja nacije ili nešto slično njoj pronađe, recimo, kod seljaka sve do kraja 19. stoljeća, a u mnogim afričkim i azijskim plemenskim narodima i prije druge polovine 20. stoljeća.

DISKREPANCIJA *U svojoj knjizi ‘Sporna zajednica’ glede teorije Michaela Manna pišete kako ‘teško da je mogao biti napisan bolji kraj doprinosa modernističke škole o naciji i nacionalizmu’. Koliko Mann uspijeva povezati teorije racionalnog izbora u kontekstu mikrorazine s makrosociološkim pristupima, geopolitikom i teorijama moći?*

PROF. KATUNARIĆ Mann je najuspjeliji kada objašnjava zbog čega moć na nacionalnom tlu nalazi svoj najsigurniji teren. Kolektivni identitet nacije nije dovoljan da bi se ona održala, potrebni su joj i drugi, tvrdi resursi moći. To se vidi i danas u Hrvatskoj. Kako zemlja gubi vitalne resurse, od financijskog kapitala do većine industrija, kao i političku autonomiju u većini pitanja (odluke se donose u Bruxellesu), tako slabi moć identiteta koji više ne može na osnovi hrvatstva ostvariti veliku kolektivnu mobilizaciju poput one iz ranih 1990-ih. Ulazak u NATO je posebno neutralizirao mogućnost stvaranja neprijatelja u susjedstvu. A kada i Srbija uđe u NATO, dežurni povijesni ‘neprijatelj’ postat će saveznik po zapovjednoj odgovornosti. Zato je važno imati na umu da nacija pruža identitetski

okvir za smještanje resursa moći. Rekao bih da se tu strana moć udomaćuje, smatramo je svojom iako ona to nije. Zato mislim da je tu Mannova interpretacija nenadmašna.

DISKREPANCIJA *Slazete li se s Brubakerovom koncepcijom nacije kao kategorije prakse koja ima samo epizodno, a ne konstantno postojanje? Mogu li se društvene znanosti okaniti razmišljanja u kategorijama nacija?*

PROF. KATUNARIĆ U osnovi se slažem s Brubakerom, premda mu nije bilo lako objasniti, na primjer, kako je to Oslobođilačka vojska Kosova nastala iz odmetničkih skupina. I što je tu ‘epizoda’, a što ‘master narrative’. No on je hrabro pokušao objasniti nešto što se mnogi drugi istraživači ne bi usudili i koristiti toliko mnogo različitih analiza, od lingvističkih do psihologijskih, da bi se eventualno razumjelo kako nacionalni okvir preuzima funkciju drugih okvira u kolektivnim akcijama.

DISKREPANCIJA *Što su, prema Vama, odredišne točke multikulturalizma kao javne politike u kontekstu nedavnih izjava europskih čelnika (Merkel, Sarkozy...) o propasti multikulturalizma kao europskog projekta?*

PROF. KATUNARIĆ Bojim se da se tim izjavama potajno priželjkuje stanje ili stanja podjele kultura i paralelizma, neke hobsovske ravnoteže na ivici (ne)tolerancije. Uzori su za takvo stanje s jedne strane otomanski *miletski sustav* (zajednice podijeljene ali i izolirane prema vjerskoj pripadnosti, gdje nikakav dijalog ne dolazi u obzir), a s druge strane globalna perspektiva Samuela Huntingtona o ‘sudaru civilizacija’. Takva shvaćanja najviše odgovaraju konzervativnim elementima u religijama i nacijama i očigledno je da ti elementi jačaju.

DISKREPANCIJA *Implicira li trenutni neokonzervativni val u Europi (Francuska, Nizozemska, Švedska, Italija, Austrija) potvrdu Wallersteiнове teze o otvaranjima i zatvaranjima društava shodno zbivanjima na ekonomskom planu?*

PROF. KATUNARIĆ Da, što se tiče ekonomske politike i politike kontrole granica, ali ne što se tiče društvenog zatvaranja. Društveni prijem drugih – od starih manjina do novih imigranata – skoro nikada i nigdje nije bio širokogrudan. Možda je kapitalizam prije svega mehanizam društvenog

isključivanja, a ne obratno. Da bi se to objasnilo, Wallersteinova teorija nije nam od velike pomoći. Kao što se ni eliminacijom kapitalizma ne rješavaju problemi ksenofobije, rasizma, seksizma, nacionalizma. Nesreća je socijalizma i socijalističke misli, i ljevice općenito, da nema odgovora na današnje probleme, nego se ustvari jedna desnica bori protiv druge desnice i jedna drugu smjenjuju na vlasti.

DISKREPANCIJA *Koliko je realna mogućnost da se zemlje sjeverne Afrike uspostave kao nacije-države po modelu Zapada u kontekstu (ne)autonomije njihovih ekonomija, povijesnih tokova i sadašnje geopolitičke situacije?*

PROF. KATUNARIĆ Zbivanja u tom dijelu svijeta podsjećaju na Eisenstadtov pojam ‘mногоstruke modernosti’. U ovom slučaju to znači da će elementi zapadne modernosti, naravno prije svega demokracije, prije ili kasnije naći zajednički jezik s elementima islama sklonog reformama, kao što je to bilo s kršćanstvom na Zapadu u vrijeme prodora svjetovnih ideologija poput liberalizma i socijalizma. Eisenstadt nam nudi zgodnu pretpostavku, premda prilično zagonetnu jer podsjeća na Kanta – name da svaki tip modernosti teži izvjesnom ‘samoispravljanju’, da nijedna epoha ne ostvaruje do kraja program modernosti. Stoga zbivanja na sjeveru Afrike možda predstavljaju pokušaj ‘samoispravljanja’: dobar dio ljudi traži više ljudskih i građanskih prava i sloboda, dakle istinsku demokraciju, dok drugi dio, više pod utjecajem tradicionalnog islama, traži čvršće vezivanje ideologije vlasti s vjerom – u neku ruku više jednakosti a manje slobode, stoga što slobodu doživljavaju kao nametnuti zapadni izum. Otvoreno je pitanje kako će se te dvije struje u budućnosti usklađivati iznutra i sa zapadnim svijetom, a sigurno je da će se nekako morati usklađivati.

DISKREPANCIJA *Što za današnje hrvatsko društvo znače ‘Jugoslavija’ i sve konotacije tog pojma – koja je njegova uloga u kolektivnom sjećanju?*

PROF. KATUNARIĆ O tome danas postoje zanimljiva istraživanja. Po svemu sudeći, starija je generacija podijeljena na antikomuniste i nacionaliste na jednoj i jugonostalgičare i prosocijaliste na drugoj strani. Ima, naravno, i jedan broj ‘neopredijeljenih’, ali je njihov broj daleko veći u novoj generaciji, rođenoj nakon posljednjeg rata. Oni Jugoslaviju doživljavaju iz druge ruke, na osnovi priča koje slušaju od roditelja i u školi, a što se tiče sadašnjih susjeda, od Srba do Slovenaca i Bosanaca, oni su otvoreni

prije svega zbog jezične dostupnosti, ali i afiniteta prema pop-glazbenoj produkciji tih susjeda. Za njih je Jugoslavija više stvar emocionalnih doživljaja nego informacija i općenito kognitivnih procesa.

DISKREPANCIJA *Prema Vašem mišljenju, jesu li netrpeljivosti među republikama i, uvjetno rečeno, narodima Jugoslavije bile interesnog ili etničkog karaktera? Jesu li u tom smislu političke elite razvijale neke drugačije identitete u odnosu na stanovništvo?*

PROF. KATUNARIĆ Smatram da je temeljni sukob u bivšoj Jugoslaviji nastao na crti podjele Sjever–Jug. To je svjetska crta podjele već duže vrijeme, a radi se o pitanju akumulacije i (pre)raspodjele bogatstva. U Hrvatskoj i Sloveniji, na primjer, mnogo prije kulminacije sukoba krajem 1980-ih i početkom 1990-ih prevladava pitanje: kamo odlaze ‘naši’ prihodi. U Hrvatskoj se poteglo pitanje zarade od turizma uz sumnju da odlazi u beogradsku ‘vreću bez dna’ (već ustavna reforma iz 1974. godine pokušava riješiti to pitanje oštrijom podjelom među republikama i pokrajinama). Na toj osnovi nastaju nacionalni antagonizmi i vladajuća se ideologija rastvara u rašomonijadu nacionalizama. Slična se stvar događa danas u EU pa se poteže, na primjer, pitanje zbog čega bi Njemačka trebala nadoknađivati gubitke Grčke (a obje žive tobože u zajedničkom sklopu država u kojem je pitanje solidarnosti ili preraspodjele najspornije i, baš kao i u bivšoj Jugoslaviji, prijeti raspadom EU).

Pitate jesu li političke elite (u Jugoslaviji) imale ‘neke drugačije identitete’. Vjerojatno podrazumijevate da su pored busanja u nacionalna prsa imale i neke druge pa i važnije interese, a da im je nacionalna afektacija služila kao paravan za naglo stjecanje velike materijalne koristi. Ima mnogo dokaza da je to istina. Da nije pritiska iz ne baš popularne EU, ne bismo nikada saznali koliko je lupeža bilo u vlasti. I još im se ne zna pravi broj, a tko zna hoće li se ikada i saznati.

DISKREPANCIJA *Profesore, kako Vam je u Zadru?*

PROF. KATUNARIĆ Hvala na pitanju, dobro. Zadarski studij sociologije osim domaćeg ima dva međunarodna programa, jedan magistarski i drugi doktorski, koji su dinamični i zanimljivi. Grad ima lijepe ambijente, i stare i nove, koji privlače skoro svakoga izvana tko surađuje sa zadarskim sveučilištem. No morat će se još dosta ulagati da bi se sveučilište razvilo u respektabilnog međunarodnog partnera.